
1. Landsloven 750 år: Loven i en håndskriftkultur

..... *Anna Catharina Horn og Karen Arup Seip*

Þat er oc at þat scolo lög vera alanðe her sem áscrám standa. Enn ef scrár scilr á oc scal þat hafa er stendr a scröm þeim er byscopar eigo. Nu scilr enn þeirra scrár á. þa scal sv hafa sitt mal er lengra segir þeim orðom er male scipta með monnom. Enn ef þær segia iafn langt oc þo sitt hvar. þa scal su hafa sit mal er iscalaholli er. (Lögréttu-þátrr, Grágás, 213.)

Det skal være lov her i landet som står i lovbøkene. Men om lovbøkene ikke stemmer overens, da skal det gjelde som står i de lovbøkene som biskopene eier. Nå stemmer heller ikke deres lovbøker overens, da skal den lovboken gjelde som beskriver mest utførlig den saken som partene er uenige om. Men dersom lovbøkene er like utførlige, og likevel ikke stemmer overens, da skal den lovboken gjelde som er på Skálholt. (egen overs.)

Middelalderssamfunnet var en håndskriftkultur, og avsnittet fra den islandske loven Grágás om hvilken lovbok som skulle gjelde, peker direkte til kjernen av hva en håndskriftkultur innebærer og hvordan man da kan forholde seg til tekster. Avskrivning for hånd resulterer i at lovbøkene blir forskjellige, og et gitt problem er ikke nødvendigvis beskrevet på samme måte i de enkelte håndskriftene. I Grágás uttrykkes det imidlertid ingen overraskelse eller uro over dette, det slås simpelthen bare fast. Og løsningen synes klar: Biskopenes lovbøker skal gjelde foran andres lovbøker. Den lovboken av disse som beskriver problemet mest utførlig og detaljert, skal gjelde, og hvis begge er like

utførlige, skal lovboken til biskopen i Skålholt gjelde. Det er ingen diskusjon om yngre og eldre bestemmelser, slik at lovboken i Skålholt kan ha vært adskillig eldre enn en annen lovbok som ble diskreditert på grunn av manglende beskrivelse av et sakstille.

Kontrasten til dagens lovgivning er stor. Trykte lover medfører identiske eksemplarer av samme lov, og eksplisitt datering viser hvilken lov som er den nyeste, og dermed den som skal gjelde. Den lovgivende forsamlingen vedtar en ny lov, og den blir gjeldende fra en gitt dato. Hvis den nye loven erstatter en tidligere lov, blir den gamle ugyldig idet den nye trer i kraft.

Tekster kopiert ved avskrivning for hånd resulterer i at teksten blir endret for hver avskrift i større eller mindre grad, enten gjennom utelatelser eller tilføyelser, eller ved omformuleringer eller endrede skrivemåter. I middelalderen kunne slike endringer være bevisste «forbedringer», eller ubevisste feillesninger av forelegget. Tekstens bokstav var med andre ord ikke det viktige, det viktigste var betydningen slik den ble oppfattet av de som leste den, der og da. I den sammenhengen var opphavsmannen, eller forfatteren, av mindre betydning, noe som forklarer de mange anonyme forfatterne bak for eksempel de gamle sagaene som ble skrevet ned i middelalderen. Det er derfor ofte et spørsmål hvorvidt en saga ble til ved første gangs utforming som en muntlig eller skriftlig ytring, eller gjennom en prosess av fortelling og gjenfortelling med tillegg og utelatelser over en lengre tidsperiode. Forfatterbegrepet og betydningen av en opprinnelig tekst, en original, slik vi oppfatter disse i dag, er resultatet av en lang prosess som ble initiert av trykkpressens kopiering av identiske tekster, som gradvis satte forfatteren i en posisjon til å ta kontroll over sitt eget verk (Cerquiglini 1999, 2–5). Det vi i dag ville kalle en «original» av en gitt saga eller annen tekst fra middelalderen, blir dermed et begrep uten reelt innhold, fordi forutsetningene for at en tekst, eller et tekstverk, skal kunne sies å stamme fra en opprinnelig original ikke var til stede. Å bruke vår tids oppfatning av «forfatter», «original» eller «tekstverk» på middelalderens tekster, vil derfor ofte bli anakronistisk og misvisende.

Bo A. Wendt har foreslått en ny definisjon på tekstverket som etter hans mening vil være mer i tråd med hvordan datidens mennesker

kan ha oppfattet tekstverket: «[...] en abstrakt textuell storhet som av (en given grupp av) textbrukarna (vid en given tid eller i ett givet sammanhang) mer eller mindre samstämmigt uppfattas som en och densamma varje gång den tar form» (Wendt 2006, 258). Fremfor å betrakte tekstverket diakront, som en utvikling fra en original som senere endres gjennom avskrivning, blir tekstverket med denne definisjonen betraktet som et dynamisk og subjektivt fenomen fra et synkront perspektiv. En gitt saga slik den ble fortalt til et publikum i en gitt situasjon, kunne bli gjenkjent som denne sagaen selv om visse deler av den var utelatt og andre deler ble utbrodert litt mer enn forrige gang de hørte den. Variasjon var normen, og identiske kopier av samme tekst var ikke-eksisterende.

I en slik kontekst kan det synes naturlig at man også hadde strategier for å håndtere variasjon, særlig innen rettsområdet. Fra slutten av 1000-tallet reformerte paven i Roma kirkeorganisasjonen og konsoliderte sin makt, og nye erkebispeseter med tilhørende bispedømmer ble etablert, blant annet Nidaros i 1153. Kirken fikk slik en tydelig hierarkisk struktur med paven som øverste leder, frigjort fra verdslig makt. Det ble samtidig utstedt en stadig økende mengde dekretaler fra paven som ble spredt utover hele Europa. På denne tiden var det ennå ikke etablert systemer for arkivering, og det ble derfor etter hvert uoversiktlig og uklart med den store mengden pavelige dekretaler som ofte motsa hverandre. Gratian var den første som ca. 1140 systematiserte og diskuterte uoverensstemmelsene i kanonisk rett og de mange dekretalene i verket *Concordia discordantium canonum*, også kalt *Decretum*, ut fra et ønske om å harmonisere motstridende bestemmelser. En senere samling pavelige dekretaler ble på oppdrag fra pave Gregor IX utarbeidet i 1234, i en egen samling kalt *Liber Extra*. Her var alle dekretaler som var utstedt etter Gratians *Decretum* samlet og systematisert tematisk.

Hvor går skillet mellom gammel og ny lov? I vårt moderne samfunn er det sjelden tvil om når en ny lov eller nye lovbestemmelser blir innført. I middelalderens flyktige tekstkultur var ikke datering vanlig, nettopp fordi betydningen av original eller opphavelig tekst ikke hadde den samme betydningen som i dag. I den latinske skriftkulturen var

det imidlertid en forestilling om *auctoritas*. Det innebar at en autoritet, *auctor*, sto bak teksten. Tekster tilskrevet de gamle kirkefedrene, slik som Augustin, hadde stor grad av *auctoritas* (Minnis 1988, 9). Tekster ble således delt inn i et hierarki ut fra hvor stor *auctoritas* de hadde. Teologen og filosofen Bonaventura (1221–1274) delte inn tekstene i fire typer, og plasserte dem i følgende hierarki: øverst tronet Bibelen, der nest fulgte tekster til hellige menn, dernest avhandlingene til lærde menn, og til slutt de verdslige vitenskapene og filosofenes bøker (Bonaventura, *Collationes in Hexaemeron*). Å tilskrive en tekst til en viktig *auctor*, kunne dermed sikre teksten en plass høyt i hierarkiet. Dekretalsamlingen *Liber Extra* ble også kalt *Decretales Gregorii IX*, og tilknytningen til paven sikret dekretalsamlingen en plass høyt i hierarkiet. En slik tenkning kan være en forklaring på hvorfor man regnet lovboken til biskopen i Skálholt som mer «riktig» enn andre lovbøker. Han ble regnet som den mektigste på Island, og dermed hadde hans lovbok høyest *auctoritas*. Samtidig kan vi spørre oss om ikke dette også kunne brukes andre veien, ved at man knyttet en person til en viktig tekst for å styrke vedkommendes status. Et slikt utsagn som i Grágás kunne dermed bidra til å styrke Skálholt-biskopens status og makt.

Lov og lovgivning i middelalderen

Samtidig med utviklingen og etableringen av de kanoniske lovsamlingene fra 1100-tallet av ble også den gamle romerretten, *Corpus juris civilis*, utgitt av den romerske keiseren Justinian i årene 529–534, studert flittig, særlig ved universitetene i Bologna, Orléans og Montpellier. Disse lovsamlingene fikk stor innflytelse på rettsutviklingen i hele Europa, også i Norge, i alle samfunnslag. Utgivelsen av *Liber Extra* i 1234 ble etterfulgt av en omfattende utarbeidelse av lovsamlinger i flere europeiske land, inkludert Norge (Iversen 2005, 76–78). Det er imidlertid ikke grunnlag for å anta at lovgivningen begynte med kompilasjonene. Over hele Europa var det lokalt lange tradisjoner for lovgivning. Historikeren Alan Harding argumenterer for at en viktig motivasjon for å kompilere lover også var å knytte egne lover til den allerede eksisterende lovtradisjonen, og at denne gjerne ble etablert gjennom et narrativ, eller myte, om en opprinnelig lovgivende konge som opphav

til eksisterende lover, det vil si en *auctor*. Aksept var en essensiell del av lovgivningstradisjonen, og myten ble konstruert som en avtale mellom kongen og folkets representanter (Harding 1986, 249). I en slik sammenheng er det interessant at det i de gamle kongesagaene skrevet på slutten av 1100-tallet og utover pekes på kong Olav den hellige som opphavsmann til de norske lovene som var skrevet på morsmålet.

Rettshistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde definerer lovgivningen i norsk middelalder som en prosess over to faser: Først kom det han kaller kompilasjonsfasen (*compilation phase*) der enkeltstående lovbestemmelser og rettsbøker ble samlet i større enheter, eller kompilasjoner. Deretter fulgte selve lovgivningsfasen (*law making phase*), der lovgiverne utformet nye lover etter gjennomførte overordnede prinsipper (Sunde 2014, 134). Utgangspunktet var kompilasjonene som ble grunnlaget for bearbejdede lovbøker. Til denne tofasede modellen er det grunn til å legge til ytterligere en fase. Før man kunne compilere noe som helst, må det ha vært skrevet noe ned. Innledningsvis må det derfor ha vært en nedskrivningsfase. De første bestemmelsene har vært skrevet ned, kanskje enkeltvis ettersom behovet har oppstått for å ha noe skrevet ned, enten som skipaner eller nymæler (nye rettsbestemmelser) eller som retterbøter (forbedringer av allerede eksisterende bestemmelser). Dette er med andre ord det samme mønsteret som vi så utvikle seg innen kirken. Først skriftfestes en rekke dekretaler, og nye kommer til. Deretter samles bestemmelsene i større kompilasjoner, før nye, helhetlige lovbøker utarbeides. Inspirasjonen til å compilere lovsamlinger innen den verdslige sfæren kan derfor ha vært etter inspirasjon fra kanonisk rett og de innflytelsesrike kompilasjonene *Decretum og Liber Extra*.

Også i Norge synes lovgivningsprosessen å ha gått gjennom disse fasene. Sunde knytter kompilasjonsfasen i Norge til perioden 1267–1269, men det er gode grunner til å legge denne fasen tidligere, til første halvdel av 1200-tallet, da de gamle landskapslovene, ulike for hvert lagdømme, ble samlet. Gulatingsloven finnes bevart nærmest komplett i ett håndskrift (DonVar 137 4to, datert 1250). Her er det gjengitt kongelige nymæler og retterbøter tilskrevet tidligere konger over et langt tidsspenn, slik som Olav Haraldsson (d. 1030) og Magnus

Erlingsson (d. 1184). Samtidig nevnes også menn som åpenbart har hatt fremtredende posisjoner i samfunnet, slik som lagmannen Bjarne Mårdsson (nevnt i *Håkon Håkonssons saga* (Holtmark 1964, 79) i 1223), og i avskrifter av den eldre kristenretten fra Borgarting refereres det til Besse, som sa fram loven. Det vitner om at rettssystemet i den tidlige fasen av middelalderen var desentralisert og refererende, og knyttet til en muntlig overlevering av rettskunnskap som var utviklet før en skriftkultur ble etablert i Norge. Det samme er observert i det engelske materialet, der muntlige og visuelle former knyttet til rettslige prosedyrer og avtaler ikke bare overlevde lenge etter at skriftlig dokumentasjon ble vanligere, men også ble regnet som mer troverdig enn nedskrevne rettsdokumenter (Clanchy [1979] 1993, 295). Samtidig har kirken bidratt med kirkerettslige bestemmelser, en naturlig konsekvens av at kirken var den institusjonen som innførte det latinske alfabetet til landet gjennom kristningen, med latin som *lingua franca*. På den måten ble også Norge en del av det kristne Europa, og pavelige dekretaler fant veien også til Norge. Det er en klar innflytelse fra både romerretten og kanonisk rett på både Gulatingsloven og Frostatingsloven (Sunde 2005, 103–106).

Gulatingsloven er også bevart i fragmenter fra ca. 1200–1250. Det finnes dessuten fragmenter fra den gamle Frostatingsloven (NRA 1C) og ett fragment fra en lovbok fra Østlandet (NRA 1A), alle datert til midten av 1200-tallet. Dateringen sammenfaller med styringstiden til kong Håkon Håkonsson (1217–1263) og tyder på en vilje hos Håkon til å samle og ordne de gamle lovene.

Etter denne kompilasjonsfasen kan vi etter Sundes modell forvente en lovgivningsfase. Historikeren Anne Irene Riisøy og norrønfilologen Bjørg Dale Spørck har argumentert overbevisende for at allerede kong Håkon, i samarbeid med erkebiskop Sigurd Eindridesson (d. 1252), utarbeidet nye kristenretter for Gulating og Borgarting (Riisøy og Spørck 1999, 66). Det er på det rene at etter kong Håkon Håkonssons død i 1263 reviderte kong Magnus Håkonsson de gamle lovene for de norske lagdømmene, og i de islandske annalene fortelles det at en Gulatingsbok ble lovtatt (*logtekin*) i 1267, og lovbøker for opplandene og vikverjene ble lovtatt i 1268. For året 1269 forteller annalene

at kong Magnus var på Frostatinget sammen med erkebiskop Jon Raude. Det ble samtykket med frostatingsmennene at Magnus skulle lage en lovbok som omhandlet de verdslige sakene (Storm 1888, 137–138). Av disse reviderte lovene er bare kristenrettene for Gulating og Borgarting bevart. Som nevnt mener Riisøy og Spørck at de ble utarbeidet allerede under Håkon Håkonsson. Kristenretten fra den reviderte Gulatingsloven, kalt nyere Gulatings kristenrett, er bevart i flere håndskrifter fra 1300-tallet. Rettshistorikeren Konrad Maurer mente at de lovene som ble vedtatt i perioden 1267–1269, var revisjoner av de respektive eldre landskapslovene for Gulating, Frostating og de østlandske lagtingene (Maurer 1878, 33). En annen rettshistoriker, Ebbe Hertzberg, argumenterte på sin side for at disse lovene allerede var sammenarbeidet til en felles lov for hele landet, og at den senere Landsloven av 1274 bare var en ytterligere revisjon av denne felles loven (Hertzberg 1890, 90).

Det neste skrittet i lovgivningen var den islandske lovboken *Járnsíða*, som ble utarbeidet for Island i Norge og sendt til Island i 1271. Denne loven er bevart i bare ett håndskrift, AM 334 fol., datert 1271–1280 (*Staðarhólsbók*).¹ *Járnsíða* består av bestemmelser fra både den eldre Gulatingsloven og Frostatingsloven, i tillegg til bestemmelser fra den islandske loven *Grágás*, og særlig gjelder disse bestemmelser om kjøp av jord som er hentet fra *Landabrigðisþáttur*. Blant andre Maurer mente at *Járnsíða* var et mellomledd mellom de reviderte landskapslovene og Landsloven (1878, 44), mens Hertzberg regnet *Járnsíða* som en avskrift av den reviderte lovboken for Gulating fra 1267, og slik en videreføring av ideen om en felles lov for hele riket (Hertzberg 1890, 90). Debatten om forarbeidene til Landsloven er drøftet av Horn (2018), og temaet er også behandlet i et av Else Mundals kapitler i denne boken, «I kva grad kan forholdet til Island ha påverka den norske lovgevinga som fører fram til Landslova av 1274?».

.....

1 AM 334 fol. <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/AM02-0334>. Tidspunktet for nedskrivningen av *Staðarhólsbók* har senere blitt problematisert av Sigurður Línal (1998) og Lena Rohrbach (2014).



Illustrasjon 1. Tegning av seglene til Håkon Håkonsson og Magnus Lagabøte, hentet fra en samling kobberstukne norske sigiller og mynter fra middelalderen, som professor Abraham Kall (1743–1821) planla å utgi. Plansjene er stukket av Oluf Olufsen Bagge (1780–1836). (Nasjonalbiblioteket Ms.4^o 363. Foto: Nasjonalbiblioteket)

Bare tre år etter at Járnsíða ble sendt til Island, var Landsloven ferdig utarbeidet, og den ble vedtatt på de fire lagtingene Gulating, Frostating, Eidsivating og Borgarting mellom 1274 og 1276. Selv om vi ikke kan være sikre på om allerede de reviderte lovene fra 1267–1269 var sammenarbeidet som en felles lov for hele landet, kan vi slå fast at med Landsloven kom en lov innen den verdslige sfæren som var lik for hele landet, som en av de første i Europa. En inspirasjonskilde til å innføre

en lik lov for hele landet kan ha vært den spanske lovsamlingen *Las Siete Partidas*, utarbeidet av kong Alfons 10., som gjaldt for hele hans rike. Norske sendemenn ble kjent med denne lovsamlingen i forbindelse med ekteskapsinngåelsen mellom den spanske prinsen Felipe og Håkon Håkonssons datter Kristine i 1258 i Castilla.

Selv om Landsloven var lik i hele landet, er det imidlertid visse forskjeller i de enkelte håndskriftene som peker mot at nettopp den lovbooken skulle brukes i ett bestemt lagdømme. Særlig er dette tydelig i kapittel 2 i Tingfarebolken, der det oppgis antall nevndemenn som skal møte til lagtinget. I noen håndskrifter nevnes menn fra blant annet Sogn, Firdafylke og Hordaland, og da synes det klart at disse håndskriftene er ment å brukes av lagmenn i Gulating lagdømme. I tillegg refereres flere ganger i teksten til Gulatinget eller gulatingsmennene. I andre håndskrifter oppgis det antall nevndemenn fra Hedmark og Gudbrandsdalen, i tillegg til referanser til Eidsivating. Disse håndskriftene er tydeligvis ment for bruk av lagmenn i Eidsivating lagdømme.

Det er også andre forskjeller og variasjoner i alle de bevarte håndskriftene av Landsloven, selv om loven er lik og gjenkjennes av oss som Landsloven, slik vi nå vet kjennetegner en håndskriftkultur. Ingen av håndskriftene av Landslovene er helt like hverandre. De er dessuten for en stor del kontaminerte, som vil si at skriverne i mange tilfeller synes å ha brukt flere forelegg ved avskrivning. Det har derfor ikke vært mulig å sette opp et stemma, som vil si at man gjennom analyser av variantene kan rekonstruere *arketypen*, den teksten man mener er nærmest originalen (Rindal 1981, 62). I mangel av en original har senere utgivere valgt en «beste tekst» som grunntekst. I Keyser og Munchs utgave av Landsloven fra 1848 (NgL II) ble håndskriftet AM 6o 4to brukt som grunntekst. Allerede Gustav Storm (1879) kritiserte valget og påpekte at Holm perg 34 4to måtte regnes som en bedre tekst. Holm perg 34 4to er datert til ca. 1275–1300, og er dermed blant de eldste bevarte håndskriftene av Landsloven. Prologens tekst knyttet Landsloven direkte an til avtalen på Frostatinget i 1269, og det er av den grunn antatt at det var på Frostatinget at Magnus første gang presenterte Landsloven i 1274 (Maurer 1878, 45–46). Ut fra dette

resonnementet er det derfor god grunn til å anta at Holm perg 34 4to er det nærmeste man kan komme originalen til Landsloven.

Med Landsloven er vi over i lovgivningsfasen, etter Sundes modell. I Landsloven er de fleste referanser til tidligere lovgivere og lagmenn fjernet. Det er bare Magnus Håkonsson som er lovgiveren, men det refereres også til kong Olav og biskop Grimkjell som satte den eldste loven, og til kong Håkon Håkonsson. Mange av bestemmelsene fra Gulatingsloven og Frostatingsloven er videreført i Landsloven, men det er mange omarbeidelser av teksten med en tydelig tilpasning til nye overordnede prinsipper som gir Landsloven et gjennomført og helhetlig preg. Særlig viktig er det nye prinsippet om rimelighet som erstatter likevektsprinsippet i de gamle lovene. Det gis for eksempel klare retningslinjer for bevisførsel og vurdering av disse, og om en handling var utført med vilje eller ikke. I Bo Alexander Granbos kapittel «*Nauðsyn* i Landsloven» i denne boken, blir dette utdypet. Flere andre endringer som kom med Landsloven, er også omhandlet i denne boken. Ole-Albert Rønning Nordby analyserer nektelsesedene i kapitlet «Nektelseseder fra landskapslovene til Landsloven, og Brage Thunestvedt Hatløy undersøker endringer i pantebestemmelsene i «Pant i norsk mellomalder». Nytt med Landsloven er også at fattige og kvinner for første gang er omtalt som juridiske subjekter med egne rettigheter, noe Else Mundal diskuterer i kapitlet «Kva hadde kvinnene på tinget å gjere? Kvinneroller på tinget etter norske landskapslover og Landslova» i denne boken. Også lagmannens rolle som dommer blir tydeligere definert. Dette blir utdypet av Jørn Øyrehagen Sunde i kapitlet «Lagmannen og Landslova – Lagmannen i norsk mellomalderretts historie frå slutten av 1100-talet til 1400».

I 1276 ble også Magnus Håkonssons bylov ferdigstilt og vedtatt i Bergen samme år. Byloven er i struktur og innhold for det meste lik Landsloven, men mangler en odelsbolk og landsleiebolk. I stedet for har den en bolk om byorganiseringen, Bøjarskipan. Også Kjøpsbolken inneholder en rekke bestemmelser som ikke finnes i Landsloven. De fleste håndskriftene med Byloven inneholder også Landsloven, og de store likhetene mellom de to lovene har ført til at skriverne har kortet

ned på teksten i Byloven der det er felles tekst, på den måten at for hvert kapittel er bare den røde tittelen og den første linjen i kapittelet skrevet inn. Bare i ett håndskrift er Byloven skrevet fullt ut, AM 323 fol., og i dette håndskriftet finnes ikke Landsloven. I 15 håndskrifter er Byloven skrevet med forkortet tekst, og i 4 er bare Bøjarskipan og Kjøpsbolken skrevet inn.

I 1280 ble en ny lov sendt til Island med presten Jón Einarsson, og denne lovboken er senere betegnet Jónsbók. Den ble godkjent på Alltinget året etter. Også Jónsbók har samme struktur og innhold som Landsloven, men er tilpasset islandske forhold, og som i Járnsíða er det bestemmelser som er videreført fra Grágás også her.

Med Jónsbók hadde kong Magnus fullendt lovgivningsfasen, selv om både han og hans etterkommere fortsatte å utstede skipaner og retterbøter. Disse ser imidlertid ut til å ha blitt regnet som tillegg til selve loven, siden de ikke ble integrert i Landsloven i senere produksjon av lovhåndskrifter.

Produksjon av Landsloven

Fra Landsloven kom i 1274, ble det produsert et stort antall eksemplarer av loven. Den er bevart i 39 håndskrifter, samt i fragmenter etter nærmere 50 håndskrifter som er datert i perioden 1275–1400. Ingen av disse er originalen, eller en av de fire første lovbøkene som kong Magnus reiste rundt og fikk vedtatt på lagtingene i perioden 1274–1276. Et par av håndskriftene er datert til siste fjerdedel av 1200-tallet, noen få er datert til annen halvdel av 1300-tallet, men de aller fleste er datert til perioden 1300–1350. Det betyr at de fleste håndskriftene har blitt til over en relativt kort periode på ca. 50 år. Ingen håndskrifter fra 1400-tallet er bevart, og det peker mot at etterspørselen har vært lav i den perioden, noe som er naturlig, gitt fallet i folketallet etter 1350, da svartedauden herjet.

Det er ikke kjent med sikkerhet hvor håndskriftene er produsert eller hvem som skrev dem. Det er antatt at noen av de mest påkostede og rikt dekorerte håndskriftene er blitt til ved bispeseter eller i kongsgården. Bare to skrivere har signert med navn. Den ene kaller seg Eiríkr Þronðarson og har skrevet det nevnte Holm perg 34 4to, og den

andre kaller seg Thorgerus Haquini (Torgeir Håkonsson), og han har skrevet fire lovhåndskrifter.² Vi vet ellers ingenting om deres bakgrunn eller hvor de hadde sitt virke. Et forhold som imidlertid synes klart, er at etter at Landsloven kom, ble ikke lenger de eldre landskapslovene produsert, med unntak av kristenrettene. På den måten kan vi med en viss sikkerhet anta at også datidens mennesker regnet Landsloven som en ny lov, som erstattet de gamle lovbøkene.

På 1500-tallet økte igjen produksjonen av Landsloven. Under Kalmarunionen hadde dansker stadig oftere blitt innsatt som lensherre og rådmenn, og fra 1536, da Norge ble erklært som lydrike under den danske kronen, økte dette. Det ble derfor behov for en dansk oversettelse av Landsloven, siden de danske embetsmennene ikke kunne forstå det gamle norrøne språket. Flere initiativ ble tatt, og mange oversettelser ble skrevet, uten at det ble enighet om en endelig, autoritativ lovtekst. Først i 1604, under Christian IV, ble den første oversettelsen til dansk trykket. Fra da av ble de gamle håndskrevne lovbøkene overflødige, og mange ble kuttet opp for å tjene som forsterkning på regnskapsbøker, mens andre ble tatt vare på som samlerobjekter. Slik har mange lovbøker endt opp i danske og svenske arkiver og biblioteker. En rik samling håndskrifter, særlig oversettelser fra 1500-tallet, er likevel bevart i Norge, og de fleste av dem oppbevares ved Nasjonalbiblioteket. I Mette Refslund Wittings kapittel «Nasjonalbibliotekets lovhåndskrifter og deres proveniens» kan vi følge disse lovbøkernes reise gjennom historien frem til i dag. Eierhistorikk og øvrige notater i lovhåndskriftene setter dem inn i en historisk kontekst som synliggjør og gir kunnskap om hvordan lovene er brukt fra de ble produsert, til de endte i Nasjonalbiblioteket.

Loven i bruk

Den omfattende lovgivningsfasen som ble initiert av Håkon Håkonsson på 1250-tallet og videreført av Magnus Håkonsson på 1260- og

2 Torgeir Håkonsson har skrevet lovhåndskriftene AM 302 fol, AM 305 fol., AM 56 4to og AM 78 4to (alle i Den Arnamagnæanske Samling, København).

70-tallet og frem til 1280, må ha vært merkbar i sin samtid – på flere plan. Innføringen av loven førte til endringer for alle samfunnslag av befolkningen. Rettshåndhevingen ble løftet fra et lokalt nivå og opp til kongen og lagmennene, som fikk nye oppgaver. En økende bruk av skrift og dokumentasjon generelt, og et behov for å kunne konsultere lovbøkene spesielt førte til en omfattende produksjon av lovhåndskrifter i de påfølgende tiårene. Vi kan kanskje snakke om en «innføringsfase», der samfunnet sakte, men sikkert, tilpasset seg en ny rettsorden og en ny virkelighet. Studier av hvordan samfunnet reagerte eller responderte på de nye lovene, er imidlertid i liten grad utforsket. De mange bevarte diplomene fra 1300-tallet og utover gir en pekepinn om hvordan loven ble fulgt, parallelt med en stadig økende skriftliggjøring av samfunnet, som vil si at skriftlig dokumentasjon ble tatt i bruk på flere og flere samfunnsområder, og av flere samfunnslag. Også de gamle sagaene kan være en kilde til hvordan lov og lovgivning virket i samfunnet. Jørn Øyrehagen Sunde har blant annet diskutert konflikten mellom kong Sigurd Magnusson (Jorsalfare) og Sigurd Ranesson, omtalt i kongesagahåndskriftet GKS 1009 fol. (Morkinskinna) fra et rettshistorisk perspektiv (Sunde 2005, 44–45). Også i islendingesagaene tas konflikter opp til rettslig diskusjon, og i denne boken diskuterer Johanne Fjesme Nakrem forholdet mellom ny og gammel lov i en islendingesaga, i kapittelet «Høns-Tores oppgjør med ny rett. En juridisk lesning av Hænsa-Þóris saga».

Disse eksemplene tyder på at lov og rett ble tatt på alvor og var tema i det offentlige ordskiftet. Det er ikke vanskelig å se for seg at en ny rettsorden og nye prinsipper for rettslige vurderinger har vært gjenstand for diskusjon, friksjon og kanskje reforhandling. Hvordan har skriverne av Landsloven forholdt seg til en slik eventuell diskurs der de satt i tiårene etter 1274 og skrev av Landsloven for nye brukere? Håndskriftkulturens potensial for variasjon og endring kan ha åpnet for tilpasninger til gammel sedvane eller gammel rett i den nye loven. Studier av kapiteldisposisjonene i Landsloven har vist at flere av håndskriftene har nettopp slike forekomster av nyere bestemmelser som er erstattet av bestemmelser vi bare finner i de eldre lovbøkene, eller kapitlene er omorganisert slik de var i de eldre lovene (Horn 2016).

Anna Catharina Horn gir eksempler på dette også i denne boken, i kapittelet «Fra landskapslov til landslov: En studie av tekstorganiseringen i norrøne middelalderlover».

Parallelt med den omfattende produksjonen av Landsloven i hundreåret etter at den ble innført, fortsatte kongene å gi nye lover, eller å endre de allerede eksisterende. Mange slike retterbøter er skrevet inn i håndskriftene sammen med Landsloven, men er påfallende nok sjelden skrevet inn som del av Landsloven. De er lagt til etter Landsloven, selv om de representerer en endring av bestemmelser i Landsloven. Et enkeltstående tilfelle av at en retterbot er lagt inn i Landsloven, er i eksempelet med endringene i tronfølge-loven av 1273, utstedt av Håkon V Magnusson i 1302. De nye bestemmelsene er bare ført inn i ett av Landslov-håndskriftene, Holm perg 35 4to, i Kristendomsbolken. Men istedenfor å erstatte de gamle bestemmelsene med de nye er begge skrevet inn. Først står retterboten av 1302 etter kapittel 3, og deretter følger den gamle tronfølge-loven uendret.

Den manglende viljen, eller lysten, til å erstatte den gamle loven med en ny kan forklares ut fra Landslovens status eller *auctoritas*. Selv om det kom nye, oppdaterte bestemmelser, hadde Landsloven, innført av kong Magnus Håkonsson, med tilnavnet Lagabøte, oppnådd en særlig høy status, slik at nyere lover og bestemmelser ble regnet som tillegg. Den opprinnelige loven ble ikke rørt. Hvordan forklares da at flere håndskrifter har tillegg og omarbeidelser som er hentet fra eldre lov-bøker? Det kan skyldes at de eldre bestemmelsene har vært godt innarbeidet og regnet som «rett» lov, og det kan også forklares med at det har eksistert én eller flere eldre lov-bøker som har hatt høy status, for eksempel en lov-bok hos biskopen eller i kongsgården. Siden dette gjelder flere håndskrifter som har slike omarbeidelser, ca. 15, kan det tyde på at disse håndskriftene i visse miljøer likevel har vært regnet som *tekstverket* Landsloven, selv om de har vært forskjellige fra andre håndskrifter.

I den sammenhengen er det interessant å observere at i islandske avskrifter av Jónsbók er nyere retterbøter ofte skrevet inn som del av selve lovteksten der de passer inn tematisk. I håndskriftet AM 350 fol. (Skarðsbók) fra ca 1350, er dette gjort gjennomgående. Vi kan spørre oss om dette kan reflektere ulik status for kong Magnus' lov i Norge og

på Island. I Norge, der kongens nærvær, og kanskje også legitimitet, var tydeligere, hadde også hans lov høyere status. På Island var maktstrukturen annerledes, og biskopene hadde stor makt, noe det lille avsnittet i Grágás om hvilken lov bok som skulle gjelde, viser. En slik anvisning er ikke kjent fra noen av de norske lovhåndskriftene.



Illustrasjon 2. Et påkostet håndskrift med vakre illuminasjoner viste at eieren tilhørte det høyere lag i samfunnet. Dermed kunne det materielle uttrykket til lovboken til høystatus-personer gi uttrykk for at den var viktigere eller hadde høyere autoritet enn lovbøker til personer med lavere status, slik det står i det innledende sitatet fra Lögréttupáttir. (Codex Hardenbergianus. Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 fol, 5v og 6r. Foto: Katarina Theis-Haugan / Nasjonalbiblioteket)

Landsloven er den teksten som er bevart i flest eksemplarer fra middelalderen, enten det er som håndskrifter fra 1300-tallet, som oversettelser fra 1500-tallet eller som trykt lovbok på 1600-tallet. Den lange virketiden frem til Christian IVs norske lov ble trykket i 1604, kan være en forklaring på hvorfor så mange er bevart. På 1500-tallet hadde interessen for de gamle håndskriftene fra middelalderen våknet i miljøer i særlig byene, hos de såkalte stavangerhumanistene, bergenshumanistene og oslohumanistene, noe som sikret overlevelse hos samlere og senere oppbevaring i biblioteker og arkiver. Slik kan de gamle lovbøkene regnes som kilder til kunnskap om fortiden gjennom hele

tidsperioden fra 1274 og frem til i dag. Med 750-årsjubileet har Landsloven fått ny oppmerksomhet fra en rekke fagdisipliner, noe denne antologien er et resultat av. Det foreligger dessuten en digital breddeutgave av Landsloven,³ samt en ny tekstkritisk utgave (Rindal og Spørck 2018), og begge utgavene har brukt håndskriftet Holm perg 34 4to som grunntekst. Slike utgaver gjør de gamle kildene lettere tilgjengelige for alle. Det er et håp om at jubileet vil avstedkomme ny forskning og interesse for norske og nordiske middelalderlover også i fremtiden.

3 Anna Catharina Horn, utg., «Holm perg 34 4to – Landslög Magnúss Hákonarsónar | Magnus Lagabøtes landslov», Medieval Nordic Text Archive, <http://clarino.uib.no/menota/catalogue>.

Kilder og litteratur

Primærmateriale

UTRYKTE KILDER

Det Arnamagnæanske Institut, København:

AM 56 4to.

AM 60 4to.

AM 78 4to.

AM 302 fol.

AM 305 fol.

AM 323 fol.

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík:

AM 334 fol. (Staðarhólsbók).

AM 350 fol. (Skarðsbók).

Det kongelige bibliotek, København:

DonVar 137 4to.

GKS 1009 fol.

GKS 1154 fol.

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Holm perg 34 4to.

Holm perg 35 4to.

Riksarkivet, Oslo:

NRA 1A.

NRA 1C.

TRYKTE KILDER

BONAVENTURA. 1964. *Collationes in hexaameron*. München: Wilhelm Nyssen.

HOLTSMARK, ANNE, overs. 1964. *Håkon Håkonssons saga*. Oslo: Aschehoug.

NgL = *Norges gamle Love indtil 1387*, utgitt av Rudolf Keyser og P.A. Munch, bind II. 1848. Christiania: Chr. Grøndahl.

RINDAL, MAGNUS OG BJØRG DALE SPØRCK, utg. 2018. *Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes landslov*, 2 bind. Norrøne tekster 9. Oslo: Arkivverket.

ROBBERSTAD, KNU, overs. 1923. *Magnus Lagabøters bylov*. Kristiania: Calmeyers boghandel.

STORM, GUSTAV, utg. 1888. *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania: Det norske historiske Kildeskriftfond.

TARANGER, ABSALON, overs. 1915. *Magnus Lagabøters Landslov*. Kristiania: Cammermeyers boghandel.

VILHJÁLMUR FINSEN, utg. 1852. *Grágás: Islændernes lovbog i fristatens tid*. København: Det kongelige literatur-samfund.

DIGITALE KILDER

HORN, ANNA CATHARINA, utg. «Holm perg 34 4to. Landsløg Magnúss Hákonarsónar | Magnus Lagabøtes landslov v. I.2.» *Medieval Nordic Text Archive*. <http://clarino.uib.no/menota/catalogue>.

«AM 334 fol.» *Handrit. is*. <https://handrit.is/is/manuscript/view/AM02-0334>.

Sekundærlitteratur

CERQUIGLINI, BERNARD. [1989] 1999. *In Praise of the Variant. A Critical History of Philology*. Baltimore: Johns Hopkins University press.

CLANCHY, M.T. [1979] 1993. *From Memory to Written Record. England 1066–1307*. Blackwell publishing.

HAGLAND, JAN RAGNAR OG JØRN SANDNES. 1994. «Om lova og lagdømmet.» I *Frostatingslova*, redigert og oversatt av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, ix–xlv Oslo: Det Norske Samlaget.

HARDING, ALAN. 1986. «Legislators, Lawyers and Law-Books.» I *Lawyers and Laymen. Studies in the History of Law Presented to Professor Dafydd Jenkins on his Seventy-Fifth Birthday, Gwyl Ddewi 1986, 237–257*. Cardiff: University of Wales Press.

- HERTZBERG, EBBE. 1890. *Nordisk Retsencyklopædi*. Bind 1. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- HORN, ANNA CATHARINA. 2016. «Lov og tekst i middelalderen. Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov.» Doktogradsavhandling, Göteborgs Universitet.
- HORN, ANNA CATHARINA. 2018. «Lovrevisjonene til Magnus Håkonsson Lagabøte – en historiografisk gjennomgang.» *Maal og Minne* 110 (2): 1–27.
- IVERSEN, TORE. 2005. «Den kanoniske retten som bindeledd mellom Romakirken og Bygdenorge.» I *Den kirkehistoriske utfordring*, redigert av Steinar Imsen, 75–90. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- MAURER, KONRAD. 1878. *Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie*. Kristiania: Den norske Historiske Forening.
- MINNIS, ALISTAIR J. 1988. *Medieval Theory of Authorship. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- RIISØY, ANNE IRENE OG BJØRG DALE SPØRCK. 1999. «Dateringen av nyere Borgartings kristenretter.» *Collegium medievale* 12: 57–74.
- RINDAL, MAGNUS. 1981. «AM 309 fol og Eidsivatingsredaksjonen av Magnus Lagabøtes Landslov.» Upublisert manuskript. Bergen: Universitetet i Bergen.
- ROHRBACH, LENA. 2014. «Matrix of the Law. A Material Study of Staðarhólsbók.» I *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, redigert av Lena Rohrbach, 98–128. Berliner Beiträge zur Skandinavistik 19. Berlin: Nordeuropa Institut, Humboldt Universität.
- SIGURÐUR LÍNDAL. 1998. «Hvers vegna var Staðarhólsbók Grágásar skrifuð?» *Tímarit lögfræðinga* 48: 279–302.
- STORM, GUSTAV 1879. *Om Haandskrifter og Oversættelser af Magnus Lagabøters Love*. Christiania: I Commission hos Jacob Dybwad.
- SUNDE, JØRN ØYREHAGEN. 2005. *Speculum legale – rettspegele*. Bergen: Fagbokforlaget.
- SUNDE, JØRN ØYREHAGEN. 2014. «Daughters of God and Counsellors of the Judges of Men – A Study in Changes in the Legal Culture in the Norwegian Realm in the High Middle Ages.» I *New Approaches to Early Law in Scandinavia*, redigert av Stefan Brink og Lisa Collinson, 131–183. Turnhout: Brepols. DOI: <https://doi.org/10.1484/m.as-eb.1.101969>.
- WENDT, BO-A. 2006. «En text är en text är en text. Om en terminologisk tredelning av textbegreppet.» *Arkiv för nordisk filologi* 121: 253–274.